

LINGVISTINĖS PASTABOS

Šiaurės žemaičių kalbėjimo tempas

Čia trumpai išdėstysim svarbiausius šiaurės žemaičių kalbėjimo tempo tyrimo, atlikto Vilniaus V. Kapsuko universiteto Fonetikos laboratorijoje, rezultatus.

1. **Tekstai.** Tyrinėjimui panaudojome fonogramas, įrašytas portatyviais magnetofonais Alsėdžių, Eigirdžių, Kantaučių, Kartenos, Klykolių, Luokės, Palangos, Papilės, Skuodo, Tirkšlių, Tryškių ir Žemalės apylinkėse, taip pat telefono pokalbių tarp Mažeikių rajone ir Vilniaus mieste gyvenančių tirkšliškių įrašus¹. Tekstai įrašyti ir literuoti (nurašyti į sąsiuvinius) 1968–1973 m. Juos sudarė 22 atskiros atkarpos, kurių laikas svyravo tarp 20 ir 40 min. Bendra tekstų apimtis (kartu su telefono pokalbiais) – 10 val. 10 min.; telefono pokalbių – 2 val. 10 min. Tai sudarė daugiau kaip 126 000 skiemenų.

Visi informantai, išskyrus du telefono pokalbių dalyvius (iš keturių), įrašinėjimo metu turėjo per 60 metų; šeši informantai yra gimę XIX amžiuje. Daugumas informantų – moterys².

Geriausiai tekstuose atstovaujama Tirkšlių ir Klykolių šnektoms, prasčiausiai – Kartenos ir Žemalės. Be to, daugelyje įrašų pasitaikė trumpų įrašinėtojo tirkšliškio replikų. Taigi, visais atžvilgiais dominavo telšiškių (Grinaveckio terminu, – rytinių dounininkų) patarmė: iš jos daugiau turėjome žinomo chronometražo fonogramų ir jų nuorašų.

2. **Tyrimo metodika.** Kalbėjimo tempo indeksu pasirinkome vidutinį fonologinių skiemenų, ištartų per vieną sekundę, skaičių (sutrumpintai – skm./sek.)³.

¹ Šiam reikalui vartojome savos gamybos indukcinę ritę, vietoj mikrofono įjungtą į magnetofoną „Orbita-2“.

² Į tai specialiai atkreipiame dėmesį, nes literatūroje yra užuominų, kad vyrų ir moterų kalbėjimo tempas gali būti skirtingas (žr. R. O. Coleman, Male and Female Voice Quality and Its Relationship to Vowel Formant Frequencies, "Journal of Speech and Hearing Research", XIV (1971), p. 576, 1 išn.).

³ Mūsų laikais jį pasirenka daugelis tyrinėtojų (tyrinėjimo metodų apžvalgą žr. I. Lehiste, Suprasegmentals, Cambridge, Massachusetts, and London, 1970, p. 51 t.; pasirinkimo motyvus žr. J. K. Цеплитис, Анализ речевой интонации, Рига, 1974, p. 127 t.). Kiti dažniau vartojami vienetai yra žodžių skaičius per sekundę (plg. F. Goldman-Eisler, The Significance of Changes in the Rate of Articulation, "Language and Speech", IV (1961), p. 171–174) ir garsų

Skiemenis su redukuotais balsiais, nepatyrusiais elizijos prieš pradinį tolesnio žodžio balsį, traktavome kaip normalius skiemenis, nefonologinį fakultatyvinį balsį /ə/, vad. emfatika⁴, laikėm neskiemeniniu.

Kadangi mums rūpėjo bendrasis kalbėjimo tempas, o ne artikuliacijos greitis ar intonacinės jo moduliacijos, pauzes tekstų vidury ir tarp replikų palikome nepašalintas⁵.

Atskirės atkarpos tempo indeksą gavome, suskaičiavę joje pavartotus balsius ir dvibalsius (mūsų kalboje tas skaičius lygus skiemenų skaičiui) ir gautąjį rezultatą padaliję iš atitinkamos fonogramos trukmės. Toliau skaičiavome bendruosius vidurkius, kvadratinus nukrypimus ir 95 proc. ($P=9,05$) patikimumo intervalus. Statistines išvadas įvertinome Stjudento kriterijum⁶.

3. Rezultatai. Atlikus skaičiavimus ir įvertinus jų rezultatus, paaiškėjo, kad vidutinis šiaurės žemaičių kalbėjimo tempas yra $3,4 \pm 0,6$ skiemenys per sekundę (patikimumo intervalas – $3,2 \div 3,6$ skm./sek.).

Didžiausios reikšmės tempo svyravimui turi informantų amžius. Seniausių (XIX a. gimusių) žmonių tempo indeksas gerokai mažesnis už bendrąjį vidurkį: jis tesiekia $2,8 \pm 0,3$ skm./sek. (patikimumo intervalas – $2,5 \div 3,1$ skm./sek.); jaunesniųjų tempas didesnis – $3,7 \pm 0,3$ skm./sek. (patikimumo intervalas – $3,5 \div 3,9$ skm. / sek.). Skirtumas tarp seniausių ir jaunesniųjų informantų tempo labai reikšmingas ($P < 0,001$). Taip pat reikšmingai skiriasi telefono pokalbių ($3,9 \pm 0,4$ skm./sek.) ir įprastinės kalbos ($3,2 \pm 0,5$ skm. /sek.) tempo indeksai ($P < 0,01$).

4. Rezultatų aptarimas. Gautosios statistinės išvados rodytų, kad šiaurės žemaičių kalbėjimo tempas yra gana lėtas: sprendžiant iš žinomų tyrinėjimų, jis turėtų būti lėtesnis, negu, sakysim, anglų⁷ ir lietuvių⁸ bendrinių kalbų. Tačiau išvadas, gautas, tiriant visai organišką kalbą, sunku lyginti su kitų tyrimų rezultatais, gautais eksperimentų sąlygomis. Tokioms sąlygoms kiek artimesni yra tik telefono pokalbiai, bet jų tempas lyg tyčia beveik nesiskiria nuo minėtų kalbų tempo.

(fonemų) skaičius per sekundę (pvz., I. Fónagy and K. Magdics, *Speed of Utterance in Phrases of Different Lengths*, "Language and Speech" IV (1960), p. 179–192, tik šio straipsnio išvados. p. 191, du kartus klaidingai rašoma *syllables* „skiemens“).

⁴ Apie jį žr. „Kalbotyra“, XIX (1968), p. 51–54; „Baltistica“, VII (1), 1971, p. 24 ir 25.

⁵ Bendrąjį kalbėjimo tempą kaip tik lemia pauzės ir sustojimai, o ne artikuliacijos greitis (žr. F. Goldman-Eisler, *The Determinants of the Rate of Speech Output and Their Mutual Relations*, „Journal of Psychosomatic Research“, I (2), 1956, p. 137–143). Tiriant tempą kaip intonacijos komponentą, pauzes, matyt, tikslingiausia eliminuoti (žr. Л. К. Целлитис, *мин. veik.*, p. 126).

⁶ Metodus ir formules žr. В. Ю. Урбах, *Биометрические методы*, М., 1964 (passim).

⁷ Plg. F. Goldman-Eisler, *On the Variability of the Speed of Talking and on Its Relation to the Length of Utterances in Conversations*, „The British Journal of Psychology“, XLI (2), 1954, p. 103 (bendras ten pateiktų duomenų vidurkis būtų apie 4,0 skm./sek.).

⁸ B. Svecevičiaus liudijimu (personali informacija).

Lėtas seniausiųjų tarmės atstovų kalbėjimas pirmiausia, be abejo, aiškintinas nusilpusia jų atmintimi bei orientacija ir sulėtėjusiu mąstymu⁹: visa tai ilgina pauzes, padažnina turinio nemotyvuotus sustojimus, skaldančius kalbos srautą į neilgas „frazes“, ir tuo pačiu lėtina kalbėjimo tempą¹⁰. Vadinasi, mūsų rezultatai vargu ar rodo, kad seniau iš tikrųjų kalbėta lėčiau.

Vis dėlto tam tikri fonetiniai požymiai, pastebėti seniausių tirkšliškių ir žemalėniškių (Mažeikių raj.) kalboje, lyg ir paremtų tokią prielaidą. Pirma, seniausieji dar skiria tokias minimalias poras, kaip *tu(.)riete* „laikyti“ ir *turiete* „turėti“, kurios jaunesniesiems yra visiškai homoniminės. Antra, tokių formų, kaip *đki, sđulē* „akį, saulė, -ę“, galūnę senieji kartkartėmis dar ištaria aiškiai, o jaunesnieji – tik redukuotą¹¹. Trečia, tik iš 1887 ir 1890 m. gimusių informančių yra tekę užfiksuoti elizijos nepatyrusią formą *nēsēsō* (šiaip sakoma *nēsō* „nesu“). Ketvirta, seniausieji informantai ekspresyvuometimais dažniau negu jaunesnieji savotiškai nutęsia žodžius ir skieimais, kartais net akutinę (dargi laužtinę) priegaidę paversdami cirkumfleksine, pvz.: *đfkłūs turiejūom ka gi(.)vėnūom* Trk, *pakūrēn pēčō, iždžūvėn* – *nō ē kūlē* Trk, *sakāu nemūokō dār Žeml*.

Šiuos faktus lengviau būtų aiškinti, jeigu priimtume prielaidą, kad senieji informantai ir jaunystėje yra kalbėję lėčiau kaip dabartinė jaunoji ir vidurinė karta. Tačiau tokio teiginio, matyt, niekada negalėsime įrodyti nei paneigti.

Skirtingas telefono pokalbių ir įprastinės kalbos tempas nesunkiai paaiškinamas. Ribotas laikas ir pati bendravimo specifika versta verčia pokalbių dalyvius trumpinti pauzes, užpildyti jas bent replikomis, signalizuojančiomis, kad pašnekovai vienas kitą girdi. Be to, dažnai vienas pokalbio partneris būna maždaug susiplanavęs, ką kalbės. Tačiau šis lyginimas nėra visai korektiškas, nes čia vienos šeimos telefono pokalbiai gretinami su skirtingos kilmės ir skirtingo amžiaus žmonių įprastine kalba.

5. Pabaiga. Į šias pastabas apie šiaurės žemaičių kalbėjimo tempą žiūrėtina kaip į žvalgomąjį (keistu sociologų terminu – „pilotažinį“) tyrinėjimą. Susidaryti tobulesnė tyrimo metodiką ir gauti tvirtesnes išvadas bus galima, tik padirbėjus su gausesne įvairių tarnių medžiaga. Tada galėsime pagalvoti ir apie solidesnį bei konkretesnį rezultatų įprasminimą¹². O šiuo tarpu lieka tik širdingai padėkoti

⁹ Apie įvairių psichinių faktorių įtaką kalbėjimo tempui žr. A. Henderson, F. Goldman-Eisler, and A. Skarbek, *Sequential Temporal Patterns in Spontaneous Speech*, „Language and Speech“, IX (1966), p. 207–216. Normaliai rišliai kalbai būdingas artikuliacijos ir pauzių ritmas (žr. F. Goldman-Eisler, *Sequential Temporal Patterns and Cognitive Processes in Speech*, „Language and Speech“, X (1967), p. 122–132) senųjų kalboje būna dažnai sutrikęs.

¹⁰ Apie tai, kad trumpesnės frazės tariamos lėčiau žr. I. Fónagy and K. Magdics, *min. veik.*, p. 180 tt.

¹¹ Žinoma, neskaitant tokių ypatingais atvejais pasakomų frazių, kaip *ne šaki sakāu, bet šakē* „ne šakį sakiau, bet šakė“. Jų griebiamasi, tik pašnekovui gerai nenugirdus kurio žodžio.

¹² Pavyzdžiui, labai viliojanti būtų perspektyva rasti patikimas vad. *allegro* ir *lento* stilių temporalines charakteristikas. Dabar apie tuos stilius nieko tikro negalima pasakyti, nors jų reikšmė garsų raidai nekelia abejonių (plg. С. М. Толстая, *Фонологический облик конца слова в одном жемайтском диалекте*, „Балто-славянский сборник“, М., 1972, p. 135–139).

mokytojai Eugenijai: Šiurkutei-Čekanauskienei už gausius Klykolių šnektos įrašus ir filologijos kandidatui Broniui Svecevičiui, pasiūliusiam ir parągnusiam atlikti šį tyrinėjimą.

Aleksas Girdenis, Vanda Lakiene

Dėl vadinamosios „autorinės daugiskaitos“

1. 0. Kiekviena kalba turi nedidelę grupę asmeninių įvardžių, kuriems būdingos mažiausiai dvi minimalios asmens ir skaičiaus kategorijos¹. Įvardžiai reiškia pačios kalbos universalias savybes arba, tiksliau sakant, įvardžiai simboliškai reiškia komunikacijos proceso savybes, nes turi būti koks kalbėtojas (*aš*), koks adresatas (*tu*) ir pašnekesio tema². Minimalios ir santykiškai „objektyvios“ skaičiaus ir asmens reikšmės kultūrinio požiūriu gali turėti specifinių niuansų ir atspalvių³.

1.1. Dabartinėje lietuvių kalboje autorinis *aš*⁴ reiškiamas trejopai 1) pirmuoju asmeniu: *Čia turiu galvoje ne vien daiktavardį |...|* (Mž, p. 73, 2 išnaša); *Jeigu šitai ir būtų buvę, tai, man rodos, sunku pagrįsti |...| argumentą|...|* (Mž, p. 89); 2) be asmens rodiklio arba „trečiuoju“ asmeniu: *Atrodo, kad su šia nuomone sutikti negalima; Anaipolt tuo nenorima pasakyti, kad kiekvienas turi kalbėti vaizdingais palyginimais; Autorius nuširdžiai dėkoja visiems, padėjusiems tobulinti šį darbą* (Kzl, p. 4); 3) vadinamąja „autorine daugiskaita“: (*mes*) *norėtume pabrėžti (pasakyti), mums rodos (atrodo), mūsų nuomone (supratimu), išretinta (pabraukta) mūsų, mūsų darbe* ir t. t. Toks trejopas *aš* reiškiamas būdingas net vienam autoriui: *Jau savo „Lietuvių kalbos istorinėje gramatikoje“ esu pažymėjęs|...|* (Kzl, – Baltistica, I priedas, 1972, p. 83); *|...| išretinta mano |...|* (Kzl, – Baltistica IV(2), p. 326); *Pažymėtina dar, kad įo-kamieno daiktavardžių vienaskaitos šauksmininkas |...| skiriasi nuo atitinkamos o-kamieno formos* (Kzl, p. 185); *|...| autorius kiek galėdamas stengėsi būti laisvas nuo |...| indoeuropiečių kalbų struktūros|...|* (Kzl, p. 3); *|...| nētikslumai, kurių mes čia tik dalį išvardijome |...|* (Kzl, – Baltistica IV(2), p. 327); *|...| išretinta mūsų |...|* (Kzl, – Baltistica IV(2), p. 327).

1.2. Pirmasis autorinio *aš* reišikimo būdas yra bendraturinis. Savo darbuose jo nevengė K. Būga ir J. Jablonskis: *|...| aš esmi jau parodęs |...|* (B, p. 551); *Aš|...| čionai tekalbėsiu vien apie |...| varduš|...|* (B, p. 132); *Čionai paduodu man žinomą vardu sanrašą|...|* (B, p. 141); *Mano nuomone, dabar ne metas rašyti bus dalykais suosties|...|* (B, p. 555); *Man rodos, kad pagaulesnė lytis bus trumpoji|...|* (B, p. 112); *Čia mano uždavinys bus siauresnis: |...| surašau|...| pasa-*

¹ P. Friedrich, Structural Implications of Russian Pronominal Usage, –“Sociolinguistics“, The Hague Paris, 1971, p. 219.

² P. Friedrich, min. veik., p. 218.

³ P. Friedrich, min. veik., p. 219.

⁴ E. Benvenistas primena: „Kiekvienas *aš* turi savo paties informaciją ir kiekvieną kartą atitinka atskirą būtybę“ (Э. Бенвенист, Общая лингвистика, М., 1974; p. 286).